

En noget ualmindelig skolefundats fra Varde landsogn

Ved Ole K. Jessen.

I de nærmest følgende år efter udstedelsen af skoleloven 1739 blev der i næsten alle amtets sogne oprettet skoler og af sognets største lodsejer og sognepræsten udfærdiget en skolefundats, som indsendtes til stiftsøvrighedens godkendelse.

Der var dog visse undtagelser, heriblandt Varde landsogn. Største lodsejer der var Stephan Nielsen Ehrenfeld til sognets herregård, Lunderup, og tillige ejer af Nørholm og Endrupholm. Han var vrangvillig og durkdreven i at slippe uden om nye pålæg, og det ser også ud til, at han har haft held til at undgå bekostningen for sig og sine bønder og slet ikke startet nogen skole i landsognet. Han skriver til stiftsøvrigheden i Ribe og fremstiller de økonomiske forhold i landsognet så elendige som muligt. Det er ganske åbenbart, at han smører tykt på.

Det hedder bl. a. i skrivelsen: »De udenbys beboere, Varde menigheder tillagte, er både vidt adspredte og mesten ganske fattige og uformuende, så at det ville falde forældrene så tungt som børnene besværligt, om noget skolehus skulle sættes, og børnene i almindelighed søge, så som de få små byer, som går til Varde kirker, ligger i 4 herreder,

og ifald det giver våde åringer, er næringen slet af-
lagt for de fleste, som har mesten intet at leve af
end sorte gryder.« — Han foreslår derfor, at bør-
nene søger Varde danske skole som hidindtil. »For
skoleholderen at lønne er umuligt for bønderne.«

Det ser da heller ikke ud til, at der blev bygget
nogen skole i landsognet den gang. Senere — før
1793 — må der dog være bygget et skolehus i Fris-
vad. Det fremgår nemlig af indledningen i den ne-
denfor gengivne fundats.

Den er også skrevet under medvirkning af en
godsejer (eller administrator) af Nørholm og Lun-
derup. Men hvilken himmelhvid forskel er der ikke
på de to mænds indstilling over for almueskolen!
Den ene vridende sig fra det, ængstelig for at komme
af med en skilling og ladende børnene, forøv-
rigt næppe mange, gå den lange vej til Varde, den
anden, kammerherre Christian Rosenørn og frue
Christine Marie Wormskiold, optaget af gennemfø-
relsen på bedste måde og selv betalende yderligere
af egen pung.

Man mærker, der er kommet »en ny morgenrø-
de«, den, som Johan Ludvig Reventlow havde talt
om til sine bønder på Brahetrolleborg. Det er nu
den store reformtid, hvor reformmændene, brødrene
Reventlow, netop var meget fremtrædende del-
tagere i arbejdet for den lovgivning, der skulle re-
formere hele landets skolevæsen, og som også selv
tog fat som foregangsmænd, endnu før skoleloven
kom. 1783 havde Reventlow på Brahetrolleborg
gennemført et nyt skolereglement (fundats), og
hans broder, Chr. D. Reventlow, gennemførte med
få ændringer reglementet fra Brahetrolleborg ved
skolerne på grevskabet Christianssæde. 1792 blev
det stadfæstet af kongen.

Nogle år i forvejen havde han skrevet i »Minerva«: »Jeg ser den lykkelige tid i møde, i hvilken man ved børnenes undervisning i alle skoler vil anse forstandens og hjertets dannelse for vigtigere end udenadslæsningen, den tid, i hvilken man vel i skolerne vil anse undervisningen i religion for det vigtigste, men ikke for at betage børnene tiden til at erhverve de kundskaber, som de behøver til at blive nyttigere og lykkeligere mennesker i deres kald.«

Det lå i luften for de humant indstillede godsejere, at den ny tids frie bonde måtte have en ganske anden åndelig udrustning end fortidens ufri bonde. Det er hele denne indstilling, der præger ægteparret Rosenørns fundats. — Mærkeligt nok bærer den ikke stiftsøvrighedens påtegning om at være konfirmeret. Endvidere ser det ud til, at skolehuset kun har været i brug en kort tid, idet man er gået over til omgangsskoleholdere. Det havde man i alt fald i 1820erne.

Fundatsen lyder således.

FUNDATS

for Skolen, som ligger ved Frisvad, 1793, til brug for Børnene i bemeldte Frisvad, Mejls, Blaksmark, Rosengaard m. v. Paa det, at de nuværende Beboere i dette Skoledistrikt deres fornuftige og retsindige Foretagende i at sørge for deres Børns kristelige Opdragelse til nyttige Lemmer i Selskabet kan blive varig og den tilkommende Ungdom i Distriktet endog ved Forældrenes muligen forandrede Tænkemaaede bede vi undertegnede ærbødigst om Stiftets høje Øvrigheds Approbation paa efterskrevne Fundats.

§ 1.

Saasom Skole-Huset i Forbindelse med det sure Arbeide at læse for Børn, kan have noget Tiltrækkende for et til Skolemester dueligt Subject, saa maae nødvendig følge med

Samme, en nødtørftig Underholdning, da kan Skolemesteren ved en eller anden for ham, som Landsby-Skolemester absolut til Næringsvei sørges for Livets Beqvemmeligheder. Skolen tillægges derfor af den fælleds Hede, hvori Stamhuset Nørholm er største Lodseiere, 5 Tønder Hedejord, til Gaardsrum, Kaalhave og Tofte, paa hvilke 5 Tønder Land Huuset er bygt.

§ 2.

Disse 5 Td. Land indkaster Skoledistriktets Beboere Forsvarlig med Grøvt og Dige, som Skoleholderen selv siden vedligeholder, iligemaade bryder, fælder, pløjer, udager Gjøden, saar (Sædekornet anskaffer Skoleholderen) og harver Skoledistriktet uden Betaling første Gang, siden har de intet dermed at gøre, end for saa vidt de af kristen Kærlighed og Skønsomhed imod en værdig Lærer for deres Børn selv finde for godt.

§ 3.

Hver af Skoledistriktets Beboere — liden eller stor i Henseende til Hartkorn — levere aarlig paa een og samme Dag, paa det at de kan blive forsvarlig stakkede under Sognefogdens Tilsyn og efter hans Tilsigelse 2 Læs Hede-Tørv, forsvarlige saavel i Henseende til Størrelse som Bjergning, hvilke de med det samme sætte i Stak ved Skolehuset, at deres Børn formedelst vaade Tørv derefter ej skal fryse i Skolen, og da det er billigt, at de Beboere, som have Heste og Vogn tillige foruden deres egen Skole-Tørv køre deres til Skolehuset som ej have Heste, saa kan de mellem sig selv aftale, hvor mange flere Tørv disse skal grave og røgte end de kørende, dog at da Arbejdet som de med Læsning og Stakning forrette, medens de andre køre, komme med i Betragtning.

§ 4.

Vel siger Forordningen, at der skal holdes Skole paa Landet baade Sommer og Vinter, men dette er vel nok kun at forstaa om Degneskolerne, da Degnene er, om ikke godt saa dog bedre aflagde end et saa lidet Skoledistrikt, som dette kunne formaa at aflægge deres Skolemester med, desuden vilde det kun være smaa Børn, og de kan ikke gaa

alene til Skole, som Forældrene uden Velfærdsspilde hele Aaret kunde undvære fra deres Arbejde, men Forældrenes og Børnenes Nytte kan lettelig forenes, naar hvert Barn efter sin Fremgang i Kundskab fik et større eller mindre Stykke i Lærebogen med til Afsked fra Vinterskolen, hvorfor det i de første Skoledage af næste Termin skulde gøre Rede. Dersom Læreren er, som han bør være, saa kan hans Ros og Opmuntring, vel og mulig smaa Præmier opvække Flittighed og Stræbsomhed i Sommerlæsningen hjemme.

Derfor bestemmes Skoletiden hertil 6 Maaneder aarlig fra 1. Oktober til 31. Marts inclusive, og Skolelønnen samt Kost-Penge foruden ovenmeldte Hus og Jord til 16 Rbdll., siger sexten Rigsdaler.

§ 5.

At ligne disse 16 Rigsdaler efter Hartkorn synes ikke billigt, thi Børnetallet staar ikke altid i Proportion med Hartkornet, at ligne det efter Børnetallet vilde for mange mindre og fattige Beboere blive endnu mere byrdefuld, og vi synes altsaa, at den eneste billige Ligning er efter Beboere, hvad enten de har Børn eller ikke, dog med saa megen Hensyn til de mindre Jordbrugere, at en Mand med Hartkorn samt Heste og Vogn giver fuldt, en Mand med Hartkorn, men ingen Heste og Vogn $\frac{3}{4}$, og de øvrige $\frac{1}{2}$ mod de første.

§ 6.

Denne Skoleløn indkræver eller inddriver Sognefogeden uden Bekostning eller Ulejlighed for Skoleholderen hos Vedkommende og betaler ham samme mod Qvittering hvert Aars 1. Marts.

Sognefogeden er og Skolemesteren behjælpelig i at forhindre, at ingen Børn uden sand Fornødenhed bliver af Skolen, saa længe den holdes.

Skulde dem hermed møde Vanskeligheder, melde de det til Sognepræsten, som besørger de modvillige beegnedede efter Anordningen.

§ 7.

Min Kone, som nærværende Ejer af Stamhuset, og jeg underskrevne Rosenørn Teilmann, eller den længstlevende af os give, saa længe vi lever, til denne Skole aarlig 4 Rdl.,

siger fire Rigsdaler i Betragtning af Rosengaard Øde, som bruges under Lunderup, hvilke Penge skal anvendes til Bøger være sig de almindelige til fattige Børn eller en og anden Lærebog, som Skoleholderen maatte behøve til Undervisningen, eller et eller andet nyttigt Skrift, Bibel-Ud- tog, Salmebøger, Ballings Husmoder og andre Slige, at ud- dele som Præmier for flittig og frugtbar Skolegang, bevist ved Lyst, Kundskab fornemmelig i saadanne Ting, som ere uundgaelig fornødne til timelig og evig Lyksalighed, disse Penge udbetales i hvert Aars Snapsting i Varde til Sogne- præsten efter hans Opskrift og Regning, saa længe Hrr. Brorsen beklæder dette Embede overlades ikke alene Val- get og Tallet af Bøgerne, der skal købes og kan faas for disse 4 Rdl. til ham, men han ombedes at ville paatage sig dette Valg og besørge Bøgerne indkøbte.

Skolemesterens Pligt bliver det herimod ikke at modta- ge dette Embede, med mindre han besidder de Kundska- ber og den Sædelighed, at han fortjener de Unges Agt og Efterligning; han holder som meldt uden Udsættelse, hvad enten der er faa eller mange Børn i Skolen hver Søgne-Dag fra 1. Okt. til 31. Marts derefter Skole, altsaa 6 Maaneder, hvori intet maa hindre ham uden alene saadan Legems Svaghed, som dertil gør ham aldeles uskikket.

§ 9.

Han lærer Børnene ved at lempe sig i sin Læremaade efter enhvers Fatte-Evne, tydelig og grundig deres Kristen- dom, især den praktiske, iligemaade uden videre Betaling at skrive læselig, regne de fire Species, og i det mindste Drengene Regula-Detri, alt i hele Tal, ligeledes er han og forbunden, om en eller anden Bog, som er skreven for at udbrede en eller anden nyttig Kundskab blandt Almuen, bliver ham leveret, da først nøje selv at gøre sig kendt med samme og dernæst paa den bekvemmeligste Maade søge at gøre den yndet af Skolebørnene og dermed bane den Vej og Indgang for dem.

§ 10.

Skoleholderen maa omgaas Børnene kærlig og retfær- dig, derhos alvorlig med Ømhed, naar det behøves og al- drig uden i Nødsfald at straffes med Haand eller Riis, un-

der dette Nødsfald forstaas Ondskab, Ejensindighed, Modvillighed, Skødesløshed eller Forstyrrelse for de andre Skolebørn i deres Læsning, saavel som virkelige Laster, naar Formaninger ikke har villet hjælpe, men ingenlunde Tungnemhed, Undseelse, Frygt eller barnlig Munterhed og Spøg, som vel ved passende Omgangsmaade skal raades Bod paa, men bruges Ris og Haand, da maa Børnene kunne føle det, dog at deres Ansigt og Lemmer bliver ubeskadigede, det er Forældrene uforment af og til at overvære Undervisningen i Skolen, dog har de slet intet at anordne eller rette langt mindre at overskænde Skolemesteren, hvilket vilde betage ham den Agt, Børnene ere ham skyldige, i Fald han skal gøre Nytte; derfor maa og Forældrene vogte sig for at laste Skolemesteren hjemme i Børnenes Nærværelse, saa længe han skal være Skolemester, om de end have Aarsag til at være misfornøjede med ham, men i Skolen er Børnene ganske under hans og uden for Forældrenes Befaling. Har Forældrene noget at klage over, melde de det til Skolepatronen og Præsten, som undersøger og faar Klagemaalene afhjulpne.

§ 11.

Hvad ellers Skole-Ordenen — Pigers og Drenges Adskillelse og Inddeling i Classer efter Kundskab samt Læremaade angaar, saa holde han sig i alt dette, den ham af Sognepræsten meddelte Instrux paa det nøjeste efterrettelig, under denne Instrux indfattes og foreskrives til de Protocoler, Skolemesteren bør holde over for Børnenes Skolegang, Fremgang i Kundskab, Opførsel og Aarsagerne til dette med videre.

§ 12.

Skolemesteren kan ikke opgive Skoleholdet, men naar han formedelst Legemstilstælde ikke kan eller formedelst moralsk Ufuldkommenhed ikke vil opfylde sine Pligter, saa kan Sognepræsten i Varde med Skolepatronens Viden ved 2 Mænd af Skoledistriktet hvert Aars Maj-Dag opsiges Skoleholderen, som i saa Fald skal være ude af Skolehuset med alt, hvad hans er, den 1. Okt. derpaa. Til denne Opsigelse er Sognepræsten ex officio berettiget, naar Skolemesteren ved Lærdom og Levned bliver Ungdommen til Forargelse i Steden for til Nytte, i Klage-Tilstælde under-

søger han med Skolepatronen Forholdet, og om ej anderledes kan rettes, undsiges Skoleholderen.

§ 13.

Dør Skoleholderen imellem første Oct. det ene og første Maj det andet Aar, maa hans Enke, med hvad hendes er, forlade Skolehuset første Oct. derpaa; men dør han imellem første Maj og første Oct. i samme Aar, bliver Enken i Huset til første Maj efter Dødsfaldet; besøger hun Undervisningen, indtil en anden er valgt, medens hun er i Huset, nyder hun Skolelønnen, i andet Fald ikke, men hun er for Huslejet, hun nyder, forbundet at give den ad interim eller for bestandig valgt, medens hun bor deri, Kosten, saa godt hun selv nyder den; for Frokost 2, for Middag 4 og for Aftensmad 2 Skilling dansk i Betaling.

Saaledes indstilles denne Fundats til Skoledistriktets Beboeres Underskrift og Samtykke, dernæst til Stiftsbefalingsmandens og Biskoppens Aprobation.

Kammerherre Rosenørn Teilmann, Nørholm.

C. C. Brorson, Sognepræst, Varde.

Laurids Christensen, Gaardfæster og Sognefoged, Mejls.

Niels Møller, Gaardfæster og Møller, Frisvad.

Og derefter Beboerne i bemeldte Byer.

Det er ret ualmindeligt at mærke en så venlig omtale af læreren, som i denne fundats. Som det mest almindelige fastsættes den vestjyske skoleform med skolegang i vinterhalvåret. Man bemærker den lempeligere ordning for de mindre bemidlede. Rosengård er en gård, der forlængst var lagt under stamhuset. Det er smukt, at besidderne finder det som påskud til støtte, så der ikke blev tale om almisser. Det er også bemærkelsesværdigt, at pengene skal anvendes til opmuntring og præmiering, såvel som til bøger til fattige børn og bøger for læreren. Kravene til læreren er formet smukkere og bedre end almindeligt i de gamle fundatser. § 9 minder næsten om Palladius' bekendte ord

om, at læreren skal gå blandt børnene og »lære dem børnelærdom med lyst og lempe.« Der stilles ligefrem kram om, at læreren skal indføre børnene i udvidet læsning, i biblioteksarbejde.

I § 10 findes fine bestemmelser om, hvordan læreren skal holde disciplin og straffe. Undervisningen gøres offentlig, men læreren beskyttes. Også bestemmelserne til gavn for skoleholderens eventuelle enke er usædvanlige eller slet ikke forekommende i fundatserne, der fremkom lige efter 1739.

Varde landsogns fundats af 1793 er præget af større forståelse, af rigere menneskelighed og flere moderne skoletanker end almindeligt. Man tager næppe fejl, når man tilskriver herskabet på Nørholm æren herfor.

(Fundatsen findes i pakken Skads herreds skolefundatser i Landsarkivet i Viborg. De indledende og afsluttende kommentarer er givet af H. K. Kristensen).
